

Валентина Смірнова

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

МОТИВАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОЇ ВОЛІ

Valentina Smirnova. Motivation determinants of Political Wave.

Political will acts as a key component of the political process, the understanding of the essence of political events and the development of mechanisms for the modernization of socio-political life. The systematization of the motivational factors for implementing political will in decisions of the ruling elite and consolidation of the social outlook within the framework of the national identification process will allow establishing the essence of the determination of the political process, as well as identifying the key problems of balancing the socio-political environment and rationalizing the methodology of public policy development.

Of particular importance is the above-mentioned problem within the Ukrainian socio-political space. The complexity of modernizing management institutes, regulating channels of power-public interaction and leveling up the confrontation of social initiatives requires the urgent development of algorithms for the transformation of a political system based on the materialization of social political will and the reconciliation of public expectations with the functional guides of key political actors. A prerequisite for these progressive advances is the theoretical understanding of the processes of practical implementation of the political interests of civil society in political decisions of the ruling elite, which is possible on the basis of studying the motivation of political will as the basis for reforming the socio-political sphere and the driving force of the gradual improvement of the political arrangement of the state system.

Understanding the will as a regulator of human behavior and activity is expressed in the ability to overcome internal and external difficulties in the process of the implementation of purposeful actions and actions. It is the will to control the incentive to act and act in accordance with the purpose. Will and her motivation are the most important components of the deliberate behavior of a statesman. If the motivation is primarily responsible for initiating behavior (the formation of intentions), the will is responsible for their implementation.

Considering the essence of the concept of «political will» through the prism of the practical measurement of the political process, the extraordinary value in the context of the search for the root causes and the development of mechanisms for modernizing public administration is to prevent the negative phenomena of politics - the centralization of political power and authoritarianization of the political system. After all, the greatest potential and opportunities for the implementation of motivated political will are fixed by the political actors endowed either by democratic procedures or through the form of organization of the political regime of power preferences. As with the functioning of representative democracy of the Western model with the prevalence of the legislative institution and the presidential form of the organization of political power inherent in certain countries of the post-Soviet political space, the implementation of a functional program for modeling state policy is de facto consolidated by representatives of the authorities. In any case, the political will of a separate political actor in the implementation of national policies should not prevail over the collective initiatives of civil society. Only then, representative democracy, based on the articulation of public interests by democratically oriented politicians, will not turn into a state system of an authoritarian type, where the definition of the course of foreign and domestic policy of the country will be in the plane of individual beliefs of one or more political actors.

Expansion of the motivational paradigm of political will becomes especially relevant for defining the content of democratization processes in the post-Soviet political space, including in Ukraine. The long process of formation of Ukrainian statehood was accompanied by the arrival of a number of political forces, which were marked by different political views and a change in the constitutional matrix of the organization of political space. However, not always the political will of the country's elite to form the course of state policy was in the field of national benchmarks of the Ukrainian public. As a result, the dissonance of the political will of the authorities and public institutions has led to political activation of the public and reformatting political power on the basis of popular will. The coincidence of various factors of a subjective and objective nature put the Ukrainian state in front of the choice of a vector for further political development. Challenges are not only in the field of consolidation of public landmarks, but also in rationalizing the administrative and management system and improving the program of political actions of the ruling elite.

So, as a general conclusion, we note the following. Whatever the active role played by the will in the activity of a statesman, one can not completely deny that it is determined by a set of objective conditions and subjective factors, the material relations in which a person is. Will, as a driving force, is the concentration of energy that the subject receives from society, a form of manifestation of political activity, which includes the political consciousness and behavior of the subject of politics, and is directed, first of all, to the realization of interests and needs, related to the achievement of power, its maintenance, strengthening and use. An essential characteristic of political will is the ability of a political entity, through the appropriate volitional effort, to consistently pursue its goals and objectives in the field of political life, which involves the development, clear and clear articulation of political requirements and programs, the ability to adjust its goals and actions in relation to certain circumstances. The main motivational factors and at the same time the semantic core of the realization of political will are political values and the installation of social and individual consciousness, the political and legal culture of the subject of political activity. Volitional efforts can be related to biologically determined predispositions of the individual. Along with this, the motivation of political leaders in resolving political problems by volitional efforts is often caused by external factors, which indicates a significant reduction in their role of internal moral control. External motives can drive a policy maker in favor

of a solution that will bring immediate benefits, but its long-term consequences will be negative. Therefore, when making decisions, one must always take into account the voice of conscience and think about how one or another solution will affect other people. Ideally, volitional activity of subjects of political activity should be limited not only to moral values, but also to the corresponding rules and norms. Only in this case, it will meet the idea of achieving the public good.

Key words: political will, political responsibility, collective political will, individual political will, political compromise, arbitrary rule, unpopular political decisions, voluntarism, freedom of will.

Політичний процес – багатогранне середовище кореляції політичних інститутів та взаємодії суб'єктів соціально-політичного простору. В основі розуміння рамок його перебігу лежить позиціонування індивідуальних прагнень ключових політичних акторів та громадських ініціатив як рушійної сили політичних трансформацій. Відповідно, закономірності імплементації політичних ідей в функціональну матрицю політичного поля, матеріалізація ідеології в політичному режимі, визначення курсу розбудови державної політики знаходяться у площині втілення політичної волі громадянського суспільства і правлячої еліти. Більше того, мотивована політична воля виступає ключовою складовою генерування політичного процесу, осмислення сутності перебігу політичних подій та вироблення механізмів модернізації соціально-політичного життя. Систематизація мотиваційних чинників реалізації політичної волі у рішеннях правлячої еліти та консолідація суспільного світогляду в рамках процесу національної ідентифікації дозволить встановити сутність детермінації політичного процесу, а також визначити ключові проблеми збалансування соціально-політичного середовища та раціоналізації методології розбудови державної політики.

Особливої ваги вищезазначена проблема набула в межах українського соціально-політичного простору. Складність модернізації управлінських інститутів, регулювання каналів владно-громадської взаємодії та нівелювання конфронтації суспільних ініціатив потребує нагального вироблення алгоритмів трансформації політичного устрою на основі матеріалізації суспільної політичної волі та узгодження громадських очікувань з функціональними орієнтирами ключових політичних акторів. Передумовою для даних прогресивних зрушень виступає теоретичне осмислення процесів практичного втілення політичних інтересів громадянського суспільства у політичних рішеннях правлячої верхівки, що можливе за умов вивчення мотивації політичної волі як основи реформування соціально-політичної сфери та рушійної сили поступового вдосконалення політичного улаштування державної системи.

У цілому проблема структури мотивації політичної поведінки особистості в політологічній науковій літературі є дискусійною й недостатньо вивченою. Відразу варто зауважити, що досліджень проблеми мотивації, проведених в області психології, набагато більше, ніж у політичній науці, яка фіксує лише зовнішні прояви чи «продукти» мотивації в практичній діяльності в контексті прийняття рішень суб'єктом політичного процесу. Такі дослідники, як З. Фрейд, Д. Юнг та інші прямо вказували на кореляцію людської поведінки з його підсвідомістю. Тому філософи, соціологи і політологи змушені підлаштовувати свої концепції під дослідження здійснені в психології. Разом з тим проблема мотивації політичної волі фігурує у науковому доробку представників різних політичних шкіл та наукових традицій, серед яких варто виокремити Дж. Барбера, С. Хука, К. Малену, Е. Бріск, Дж. Велдона, Д. Маклеланда, Д. Аткинсона, Х. Лінца, А. Степана, А. Пригожина, П. Бурд'є, Є. Шестопал, В. Іваннікова, Т. Вострокнутова, Є. Вострокнутова, А. Леонтєва, А. Лобанової, Ш. Чхартішвілі, Л. Столяренко, С. Савельєва, В. Селіванова.

Дискусійний характер означеної проблеми зумовлює необхідність з'ясування її ключових теоретичних і практичних позицій. У відповідності з цим метою пропонованої статті є з'ясування основних складових, сутнісних ознак, що детермінують особливості та спонукальні мотиви застосування такого суспільного явища як політична воля. Досягненню поставленої мети підпорядковане розв'язання наступних завдань: 1) визначити розуміння змісту поняття «політична воля» в смисловій залежності від мотиваційного підходу; 2) охарактеризувати мотивацію політичної волі як універсального, суб'єктивно зумовленого засобу модернізації соціально-політичного простору; 3) розглянути мотивацію діяльності провідних політичних акторів та оцінити її наслідки.

Італійський філософ епохи Просвітництва Дж. Віко називав три мотиви, які змушують людину творити зло: гордіня, жадібність і гнів. У своїх роботах, аналізуючи «Іліаду» і «Одіссею», Віко намагався зрозуміти мотивацію вчинків головних героїв, їх цінностей і зробити з цього висновки про їх епоху [1]. Н. Макіавеллі, аналізуючи політику роздробленої Італії, відзначав, що в будь-якій політичній дії завжди можна побачити економічний інтерес [2]. Однак найголовніше те, що явище, яке згодом отримало назву «макіавелізм», за своєю суттю означає цілеспрямовану владну позицію державного діяча, який задля утримання влади не гребує використанням аморальних та незаконних засобів, наявність у нього сильної волі, яка відкидає гуманні почуття заради досягнення політичної мети. Історія діяльності видатних державних діячів є свідченням цього.

ключовим компонентом державної організації виступає політична воля суспільства як рушійна сила формування правової бази консолідації політичного простору.

Залежність політичного процесу від політичних орієнтирів й діяльності суспільства можна прослідкувати на прикладі перебігу демократичного транзиту політичної системи. Позиціонуючи процедурний характер політичного процесу в центрі власного підходу до розуміння політики, американські дослідники Х. Лінц і А. Степан відзначають наступне: «Демократичний транзит – це реалізований процес консолідації і досягнення консенсусу відносно політичних процедур для забезпечення виборного правління, коли інститут влади наділяється повноваженнями в результаті незалежного голосування; коли вибране правління де-факто володіє прерогативами моделювання нових курсів політики; коли виконавча, законодавча і судова гілки влади сформовані новою демократією, не повинні ділити владу з іншими елементами соціально-політичного процесу де-юре» [12, р. 3]. В даному визначенні проявом політичної волі виступає інститут голосування, що матеріалізує громадські інтереси у практичному вимірі на основі плюралізму демократичної політичної системи, та регламентоване право на визначення курсу державної політики, закріплене за обраними політичними акторами, які, керуючись національними інтересами, ухвалюють політичні рішення.

Якщо розглядати сутність поняття «політична воля» через призму практичного виміру політичного процесу, то надзвичайну цінність у контексті пошуку першопричин і вироблення механізмів модернізації державного управління становить попередження негативних явищ політики – централізації політичної влади та авторитаризації політичної системи. Адже найбільший потенціал та можливості щодо реалізації мотивованої політичної волі закріплені за політичними акторами, наділеними чи то в силу демократичних процедур, чи в силу форми організації політичного режиму владними перевагами. Як при функціонуванні представницької демократії західного зразка з превалюванням законодавчого інституту, так і при президентській формі організації політичної влади, притаманній деяким країнам пострадянського політичного простору, реалізацію функціональної програми моделювання державної політики де-факто закріплено за представниками владних інстанцій. В будь-якому разі політична воля окремого політичного актора в рамках здійснення національної політики не повинна превалювати над колективними ініціативами громадянського суспільства. Тільки тоді представницька демократія, заснована на артикуляції суспільних інтересів демократично орієнтованими політиками, не перетвориться на державний устрій авторитарного типу, де визначення курсу зовнішньої і внутрішньої політики країни знаходиться в площині індивідуальних переконань одного чи декількох політичних акторів. Саме тому осмислення змісту концепту «політична воля» та принципів його матеріалізації у практичному вимірі політичного процесу дозволить виробити превентивні механізми обмеження централізації політичної влади та збалансування політичних цінностей і переваг між політичними акторами.

Розширення мотиваційної парадигми політичної волі набуває особливої актуальності для визначення змісту процесів демократизації на теренах пострадянського політичного простору, в тому числі й в Україні. Тривалий процес формування української державності супроводжувався приходом до влади низки політичних сил, що відзначалися різними політичними поглядами та зміною конституційної матриці організації політичного простору. Проте не завжди політична воля еліти країни до формування курсу державної політики знаходилась у полі національних орієнтирів української громадськості. Як результат, дисонанс політичної волі владно-суспільних інститутів призвів до політичної активізації громадськості та переформатування політичної влади на основі народної волі. Збіг різних факторів суб'єктивного та об'єктивного характеру поставив українську державу перед вибором вектору подальшого політичного розвитку. Виклики знаходяться не тільки в площині консолідації суспільних орієнтирів, але й у раціоналізації адміністративно-управлінської системи та вдосконалення програми політичних дій владної еліти.

Важливим елементом реорганізації українського суспільно-політичного простору виступає забезпечення пропорційного розподілу політичних переваг між суб'єктами політичної системи, завдяки чому функціонування державних інститутів буде спрямовано на візуалізацію і матеріалізацію громадських інтересів. Зв'язок вольового і мотиваційного компонентів у державотворчій діяльності прослідковується в контексті прийняття політичних рішень. Безперечно, в основі кожної з форм політичної поведінки, особливо індивідуальної, лежить певна мотивація. Спонування до дій, до прийняття того або іншого політичного рішення являє собою усвідомлений чинник, який і визначає той або інший вибір дій та вчинків людини.

Однією із найбільш відомих класифікацій мотивів політичної поведінки можна вважати типологію Д. Маклелланда й Д. Аткинсона, які виділяють три основні групи мотивів: 1) мотив володіння владою; 2) мотив досягнення; 3) мотив афіліації [13, с. 312]. На думку цих авторів, саме переважання того чи іншого мотиву обумовлює тип політичної поведінки особистості. Мотив влади, націленість на вплив Веберівська теорія соціальної дії також ґрунтується на тому, що кожна дія людини має певний мотив, тобто спонування до

діяльності пов'язується з бажанням задовольнити якісь конкретні потреби. «Соціальна дія (включно з невтручанням або терплячим сприйняттям) може бути орієнтованою на минулу, теперішню та очікувану в майбутньому поведінку інших. Вона може бути помстою за колишні образи, захистом від небезпеки в поточний момент, або засобами захисту від можливої небезпеки в майбутньому...» [3, с. 625].

Близькою до цього є позиція італійського соціолога В. Парето. В основі його вчення лежить ідея про «залишки». Суть її полягає у тому, що в основі будь-яких дій або суджень людини лежить чутливе ядро. Парето виділяє шість видів залишків: «інстинкт комбінацій», «збереження агрегатів», «потреба в прояві почуттів до своїх зовнішніх дій», «залишки, пов'язані з соціальністю», «цілісність індивіда і його залежностей», «сексуальний залишок» [4, с. 325].

Розуміння волі як регулятора людської поведінки й діяльності виражається в умінні долати внутрішні й зовнішні труднощі в процесі здійснення цілеспрямованих дій і вчинків. До вольових якостей особистості, – на думку відомого психолога О. Леонтєва, – слід віднести: цілеспрямованість, рішучість, сміливість, мужність, ініціативність, наполегливість, самостійність, витримку, дисциплінованість [5, с. 7]. Саме воля дозволяє здійснювати контроль спонукання до дії й діяти відповідно до мети. В кінцевому підсумку, суб'єктивний вольовий акт зводиться до прийняття політичного рішення. З іншого боку, однією з найважливіших специфічних складових цього феномена є вольовий «дефіцит», характерний для політичних суб'єктів з особистісною безпорадністю. Їм притаманні такі особливості як безініціативність, нерішучість, низька організованість, відсутність наполегливості, недостатня витримка, боязкість, недостатня цілеспрямованість [6]. Це дозволяє говорити про те, що особистих якостей, кваліфікації й професіоналізму суб'єкта політики (державного діяча, політичного лідера, керівника, менеджера, що представляють владу) недостатньо для прийняття важливого політичного рішення. Тому слід погодитися з вітчизняним науковцем І. Варзарем в тому, що не кожна особа автоматично є політичною особою; далеко не кожна політична особа може стати державною особою. У ланцюжку «людина – особа – політична особа – державник» своєрідним «будівничим каркасом» є саме політична воля [7, с. 17].

Отже, воля та її мотивація є найважливішими складовими цілеспрямованої поведінки державного діяча. Якщо мотивація відповідає головним чином за ініціювання поведінки (формування намірів), то воля відповідає за їх реалізацію. Саме в цьому випадку воля проявляється в здатності подолати перешкоди щодо реалізації наміру й бажання [8, с. 378]. Водночас важливо відзначити ще один аспект: вольовою слід вважати поведінку (дію), яка може йти всупереч із власним бажанням, тобто, воля завжди проявляється в ситуації боротьби мотивів. Тут слід розуміти наявність внутрішнього конфлікту, пов'язаного з боротьбою протилежних, або несумісних позицій. У психологічній науці таке явище характеризується терміном «когнітивний дисонанс». І саме його подолання у кінцевому підсумку вимагає відповідного вольового зусилля.

Механізмом вольового зусилля, на думку В. Іваннікова, виступає зміна, або створення додаткового сенсу дії, коли вона реалізується вже не тільки заради мотиву, який виступав її основою, а й заради особистісних цінностей людини, або інших мотивів, вже залучених до цієї дії [9, с. 113]. Науковець уточнює, що необхідність у вольовому зусиллі проявляється в тих випадках, коли: 1) дія не має достатнього спонукання, тому що не пов'язана із актуально пережитою потребою, але реалізується у відповідності із соціальними вимогами або власними ціннісними установками; 2) здійснення дії утруднено чинниками, які знижують або унеможливають створення і підтримання необхідного спонукання до неї; 3) дія пов'язана з актуально пережитою, але соціально небажаною потребою, у зв'язку з чим необхідно утриматися від неї [9, с. 113]. Принципово важливим є зауваження В. Селіванова: «Вольове зусилля – один із найголовніших засобів особистості, за допомогою якого вона здійснює владу над своїми спонуканнями» [10, с. 18].

За Н. Макіавеллі, незамінним елементом розбудови державного устрою та консолідації структурних елементів політичної системи виступає послідовна і безапеляційна реалізація політичної волі правлячого суб'єкта державної політики. Персоніфікований характер політичного середовища, що полягає у необмеженості можливостей втілення волі державця у політичному моделюванні, постає в італійського мислителя фундаментальною обставиною ефективності політичних конфігурацій державної моделі. У інтерпретації Ж.-Ж. Руссо політична воля виступає основою моделі організації державної влади. В рамках ідеальної держави за народом закріплено статус головного суб'єкта політичного процесу, який «не тільки відповідає за реалізацію конституційних законів, а й запобігає зловживанню цими законами з боку держави». На своїх зібраннях громада «може видозмінювати форму державного улаштування за власним бажанням, а також слідувати за діяльністю своїх управлінців» [11, р. 107]. Таким чином, і престиж, веде як до формальної соціальної влади, так і до марнотратних, імпульсивних дій, таких як агресія і надмірний ризик. Під мотивом досягнення мається на увазі націленість на перевагу й унікальний результат; він асоціюється з активною діяльністю, помірним ризиком, заснованим на знанні можливих результатів. Мотив афіліації (від англ.

affiliation – «поседнання, зв'язок») – націленість на тісні відносини з іншими людьми. Іноді він веде до відкритості міжособистісних відносин, але в умовах загрози або стресу може привести до захисної реакції стосовно інших.

Що стосується мотивації політичної діяльності, то вона пов'язана не лише зі сферою політики, а й має надзвичайно глибоку соціальну природу і обумовлюється різними чинниками. На думку психологів Т. Вострокнутова та Є. Вострокнутова, мотиваційними чинниками політичної діяльності особистості слід визнати стійкі мотиви, що зумовлюють її поведінку [14, с. 9]. У свою чергу, чинниками самої мотивації можуть виступати потреби, інтереси, потяги, емоції, установки, ідеали.

Основою мотивації вважаються потреби. Це, по-перше, об'єктивна залежність від навколишнього світу і, по-друге, відчуття цієї залежності як незадоволеності, дискомфорту, за відсутності предмета задоволеності. Потреби відіграють важливу роль у регуляції поведінки людини. На думку А. Леонтєва, мотив, що виникає на основі потреби, є безпосереднім стимулом до дії [15, с. 23]. Однак, потреба не рівнозначна мотивації, оскільки остання передбачає свідоме цілепокладання, а для політичної мотивації – ще й систематичні уявлення. На формування лінії поведінки державного діяча значною мірою впливають його інтереси, тобто прагнення до створення і підтримання умов, оптимальних для задоволення його потреб. Якщо потреби спонукають до діяльності, то інтереси визначають основну лінію поведінки.

Наступним важливим чинником, який направляє і коригує мотивацію в процесі формування інтересів при визначенні послідовності та ієрархії цілей діяльності, є цінності. На практиці різні мотивації порізно трактуються. Одні дослідники намагалися розділити мотивації на хороші й погані, другі – через мотивацію знайти спільне коріння всіх людей, треті – через пояснення мотивації проаналізувати навколишній світ, четверті виводили загальні закони мотивації як непереборну долю людства. Слід погодитися із вітчизняною дослідницею А. Лобановою в тому, що вибір певного напрямку дій та вчинків регулюється ціннісними орієнтаціями особистості, емоціями, суб'єктивними переживаннями, настановами і реалізується в соціальній поведінці [16]. Усі ці чинники істотно впливають на повсякденну поведінку державного діяча, або політичного лідера, на їх політичну поведінку й рішення [17, с. 6]. Доповнює пояснення механізму вольових зусиль психолог Ш. Чхартішвілі, спираючись на існування спеціальних мотивів вольових дій. Такими мотивами, на його погляд, є суспільні цінності, які людина приймає як свої і діє заради них [18, с. 98].

Слід зауважити, що вольові рішення, засновані лише на зовнішній мотивації (обов'язок, соціальні норми, закон тощо), не завжди є морально позитивними. Мотивація державних діячів, імператорів і королів, які ухвалювали важливі державні рішення, що безпосередньо впливали на долі багатьох людей, завжди була в центрі уваги філософів, психологів, соціологів і політологів. Однак, як свідчить історія, існувало безліч правителів, чия жорстокість і мотиви навіть близько не вписувалися в мислимі рамки. Політичні рішення й вчинки, які здійснювали у свій час деякі державні правителі, здаються позбавленими достатнього спонукання. Або навпаки, рішення могли спонукатися сильним мотивом, але були соціально не бажаними, йшли врозріз із суспільними вимогами й нормами.

Варто згадати, наприклад, римського імператора Калігулу, який влаштував криваві оргії, під час поєдинків викидав на арену глядачів, щоб їх з'їли дикі тварини, страчував простий люд без видимого приводу [19, с. 112; 20]; Генріха VIII Тюдора – засновника англіканської церкви, який розгорнув найжорстокіші репресії, мотивуючи їх тим, що англійське духовенство відкидає нові порядки (за оцінками істориків, за час його правління в Британії було знищено 376 монастирів, а понад 70 тисяч осіб страчено й спалено на вогнищах) [21, с. 157; 22]; гаїтянського диктатора (президента Гаїті з 1957 по 1971 рр.) Франсуа Дювальє, який заборонив у країні всі партії, профспілки і громадські організації, ув'язнив усіх священників, мотивуючи це тим, що вони відмовлялися славити його в своїх проповідях, розстрілював населення без суду і слідства [22; 20].

Воля окремих політичних правителів може бути спрямованою на досягнення не просто аморальних, але й протиправних цілей: незаконного придбання матеріальних цінностей, корупції тощо. Більше того, в авторитарних і тоталітарних державах політична воля часто спрямовувалася не просто на переслідування політичних противників й інакомислячих, а й на фізичне їх усунення в процесі масових репресій й актів геноциду. Наприклад, Пол Пот (Салот Сар) – камбоджійський політик, керівник «червоних кхмерів» й глава уряду Демократичної Кампучії з 1975 по 1979 рр. – за 4 роки винищив 20% населення країни, мотивуючи свої дії їх причетністю до «інтелігенції» й «буржуазії» [23; 20]. Муаммар Каддафі прийшов до влади в результаті «безкровного» перевороту в 1969 році й до 2011 фактично був правителем Лівії, будучи не президентом, а маючи титул «Братський вождь і керівник революції». Він став одним із найбагатших людей усіх часів. Диктатором його вважають в основному за те, що він займався вкрай жорстким переслідуванням опозиціонерів й незгідних з режимом. Каддафі звинувачують у неправомірних арештах, тортурах і стратах. Він неодноразово виганяв десятки тисяч своїх співвітчизників, в основному єгиптян, «палестинських» арабів, негрів. Вигнання

супроводжувалося публічним лінчуванням лівійськими арабами негрів і масовими погромами. Є свідчення, що Каддафі відправляв убивць в інші країни, щоб розправитися із тими з його супротивників, яким вдалося втекти з Лівії [24; 20].

З іншого боку, слід враховувати, що воля безпосередньо не визначає моральність або аморальність державного діяча як суб'єкта політичної діяльності: вона є тільки необхідною умовою й механізмом засвоєння моральних цінностей. У той же час воля виявляється й поза моральністю, адже воля активність може бути й аморальною. Так, Жан-Бедель Бокасса – Президент Центральноафриканської Республіки з 1966 по 1976 рр., був не лише тираном, його звинувачували у канібалізмі. Наприклад, у рамках святкування Дня матері в 1971 році Бокасса звільнив усіх ув'язнених жінок й наказав стратити чоловіків, мотивуючи це тим, що вони вчинили злочини проти жіночої честі. Одні були згодовані крокодилам, інші розчавлені вантажівками й розірвані на частини [25, с. 442; 20].

Свавілля в житті й політиці властиве імпульсивним й маловолеєвим особистостям. Це аргументовано в одному із досліджень А. Пригожина, присвячених патології політичного лідерства [26], де практично всі основні лідерські патології включають у себе волюву ваду. Вона обумовлена зазвичай або нереалістичною оцінкою власних можливостей, або необ'єктивною оцінкою умов і засобів політичної діяльності. Існує й певна класифікація патологій політичної волі:

1. Політичний утопізм – висунення свідомо відірваних від реальності цілей і політичних цінностей, для здійснення яких бракує ресурсів. Цей феномен характеризує патологію волі на стадіях спонукання до діяльності, вироблення політичної мети і рішень.

2. Політична акрасія. Це поняття (вже згадуване нами) використовував ще Аристотель (*akrasia* – буквально «безпорадність» або «нестриманість»), відсутність «смаку до влади». Разом із тим серед державних діячів можуть бути політичні теоретики, демагоги, для яких цілком достатньо влади слова, влади політичних емоцій. Подібні прояви політичної акрасії можна було спостерігати у російської дворянської політичної еліти початку ХХ століття й у радянської номенклатурної еліти 80-х років ХХ століття. Вона нагадує «втому від влади», що розвивається в умовах тривалої монополії на неї.

3. Політичний популізм – загравання з політизованими верствами населення: потурання масовим малоорганізованим політичним виступам за відсутності власних політичних цілей і стратегій, або втрата (підміна) своїх цілей у процесі ситуативного діалогу з політизованим населенням. У цьому випадку не слід плутати політичний популізм як патологічний прояв волі із популізмом як засобом і технологією маніпулювання.

4. Політична мімікрія, конформізм – результат компромісів у діалозі з іншими політичними суб'єктами. Конформізм призводить до розмивання і втрати первинних цілей і цінностей, підпорядкування іншому суб'єкту. Політичний конформізм поступово перетворюється в політичну мімікрію, за якої відбувається запозичення чужих гасел, програм, іміджу в цілому задля більш успішного маніпулювання об'єктом і дискредитації інших суб'єктів політичної волі. Саме в ситуації адаптивної поведінки, – вважає А. Лобанова, – (ситуації пристосування) невід'ємна властивість людини – хитрість розуму – модифікується в політичну мімікрію, яка тим самим виконує інструментальну роль у пристосуванні людини до певних соціальних умов або ситуацій [27, с. 79].

До зазначених А. Пригожиним патологій варто додати ще одну – бонапартизм. Імена Наполеона Бонапарта, Б. Муссоліні, Р. Трухільйо відомі в усьому світі, оскільки їх політичні рішення були доленосними для мільйонів громадян. Іноді складно стверджувати, що саме ці правителі, ухвалюючи політичні рішення, здійснювали якісь волюві зусилля над собою. Нерідко їх дії були продиктовані лише суб'єктивними фізіолого-психологічними вадами. Заради справедливості слід також зазначити, що тиранічні державні діячі послуговувалися у політичній діяльності не лише негативними мотивами, які реалізовувалися заради власних егоїстичних помислів, а й позитивними, які благотворно вплинули на суспільство. Наприклад, відомо, що Наполеон Бонапарт привів Францію до кривавих політичних конфліктів, жертвами яких стали понад два мільйони осіб. Однак саме він став ініціатором прийняття так званого «Кодексу Наполеона» – фундаментального законодавчого акту Франції, що являє собою масштабну кодифікацію цивільного права і який дав поштовх для подальшого кодифікаційного процесу в багатьох країнах світу. Цей документ діє і донині [28; 29].

Чилійський диктатор Аугусто Піночет, який захопив владу в країні у 1973 р., за деякими підрахунками стратив більше 3000 чоловік, яких вважав супротивниками свого режиму. Однак його заслугою було те, що чилійська економіка, яка за часів соціалістичного лідера Сальвадора Альєнде знаходилася в застої (інфляція зросла до 500%), вийшла із скрутного становища. Піночет найняв економістів із Чиказького університету (які стали відомими в історії під назвою «чиказьких хлопчиків»). Завдяки грамотним розрахункам цих фахівців та

їх впровадженню в економіку країни інфляція знизилася з 375% в 1975 році до 9,9% в 1982 році, а ВВП зріс на 10%. Результати діяльності Піночета багато фахівців називають «Чилійським економічним дивом». Більшість економічних реформ Піночета, що призвели до економічного зростання, діє в країні й донині [30; 29].

Фідель Кастро захопив владу в 1959 році, запровадив на Кубі однопартійну диктатуру, змусив мільйони кубинців покинути батьківщину. Так звана «Чорна книга комунізму» [31] свідчить, що під час режиму Кастро 14000 людей були розстріляні у віці від 16 до 68 років, через концентраційні табори та камери тортур пройшло близько 500 000 людей. Міжнародні організації оцінили кубинський уряд, як один із найзапекліших порушників прав людини. Проте Кастро відомий й істотними досягненнями в управлінні країною, зокрема, добре розвиненими системами охорони здоров'я та освіти. Не дивлячись на важку економічну ситуацію й торгове ембарго з боку США, за рівнем медицини та освіти Куба стала лідером регіону. Сьогодні там практично немає неосвічених громадян, що для Латинської Америки є дуже серйозним показником, ефективно працюють близько 800 тис. лікарів. При цьому вся медична допомога, аж до найскладніших операцій, є абсолютно безкоштовною [32].

Муаммар Каддафі щодо своєї країни й свого народу також проводив досить ефективну політику, яка дозволила Лівії істотно розвинутися в економічному плані. Одним із його наймасштабніших проектів стала «Велика рукотворна ріка» – складна мережа водоводів, що забезпечувала водою в Лівії пустельні райони із Нубійського водоносного шару. За деякими оцінками це був наймасштабніший іригаційний проект за всю історію людства. Ця величезна система труб і акведуків, що включає також понад 1300 свердловин глибиною понад 500 метрів, обслуговує міста Тріполі, Бенгазі, Сирт та інші, поставляючи 6 500 000 м³ питної води в день. Сам Каддафі назвав цю ріку «Восьмим чудом світу» [33; 29].

Отже, вольові дії й політичні рішення можуть мати як негативні, так і позитивні наслідки, навіть якщо йдеться про авторитарних лідерів. Поряд з цим, за словами психолога Л. Столяренка, вони можуть бути мимовільними і довільними. Перші здійснюються в результаті виникнення неусвідомлених потягів, установок й зазвичай мають імпульсивний характер. Довільні дії припускають усвідомлення мети, попереднє уявлення щодо тих дій, які можуть бути використані в якості їх досягнення. При цьому автор стверджує, що всі вони є похідними від волі людини. У складній вольовій дії Л. Столяренко виділяє такі етапи: 1) усвідомлення мети і прагнення досягти її; 2) усвідомлення можливостей досягти мети; 3) виявлення мотивів, що підтверджують або заперечують ці можливості; 4) боротьба мотивів і вибір; 5) прийняття одного із можливих варіантів; 6) реалізація прийнятого рішення; 7) подолання зовнішніх перешкод і досягнення поставленої мети. Розглядаючи процес прийняття рішення, автор стверджує, що він відбувається по-різному, наприклад, не виділяється в свідомості, іноді може наступати сам по собі. При цьому може бути так, що наприкінці прийняття рішення кожен із мотивів зберігає свою силу [34, с. 180].

Тут виникає ще одна доволі важлива проблема у діяльності державного і політичного діяча – проблема політичного вибору. Вибору не тільки як процедури в системі електоральних відносин, але і як заняття певної політичної позиції, оскільки політичний вибір – це різновид політичної дії, яка в свою чергу передбачає певну мотивацію. Наприклад, свого часу в М. Хрущова був серйозний стратегічний вибір: зробити ставку на прискорення науково-технічного прогресу, реформування економіки і суспільства, підвищення життєвого рівня народу чи почати широкомасштабний видобуток нафти й газу, швидко і легко заробити великі гроші. Відомо, що він пішов шляхом проголошення абсолютної утопії – «розгорнутого будівництва комунізму», що й було зафіксовано в новій програмі КПРС, прийнятій на XXII з'їзді КПРС у 1961 р. Анекдотичним стало твердження М. Хрущова, що «теперішнє покоління радянських людей буде жити при комунізмі». Такою була його політична воля і стратегічна помилка. П. Бурд'є зауважує, що найвизначальнішою характеристикою політичного вибору є те, що він більше, ніж будь-який інший, відображає наше систематичне уявлення про соціальний мир, про позицію, яку ми займаємо в ньому, і яку ми «повинні» займати [35, с. 143].

У контексті нашого дослідження значний інтерес являють роботи С. Савельєва. У своїй праці «Ницість Мозку» він детально описує передумови виникнення у людини подвійного рівня мотивацій, який обумовлений поділом мозку на два рівні (в звичайному випадку) і на три (в разі геніального мозку). На першому рівні розташовується архаїчна «лімбічна система», яка психологами зазвичай називається підсвідомістю. Лімбічна система формує у суб'єкта архаїчні мотивації. Чим більш примітивний мозок, тим більшу роль у поведінці суб'єкта відіграють біологічні мотивації. На другому рівні знаходиться «неокортекс», що становить основу раціонального мислення. Рішення суб'єктом приймається в цій області мозку лише в тому випадку, якщо були витрачені реальні зусилля на його прийняття [36, с. 112]. Завдяки дослідженням С. Савельєва стають більш зрозумілими різноманітні мотивації в поведінці державних діячів та інших політичних суб'єктів. Виклики, які стоять перед людською цивілізацією в XXI столітті, ймовірно, потребують більш глибокого вивчення мозку людини. Однак загальні тенденції у його вивченні залишаються невтішними для прихильників, скажімо,

якогось конкретного політичного устрою. Мозок все ще зберігає глибоко біологічні риси, в першу чергу егоцентричні, що не дає можливості сподіватися на подальше поліпшення міждержавних відносин й поступовий відхід від глобальних конфліктів і протиріч.

Таким чином, можна виділити низку основних чинників, які можуть впливати на вибір лінії поведінки державного діяча стосовно прийняття політичних рішень вольовими зусиллями:

По-перше, це особистість самого діяча: його індивідуально-психологічні особливості (темперамент, характер), життєвий досвід, ціннісні орієнтації. За словами В. Корнієнка, в ідеалі наше розуміння справжнього політика і державного діяча співпадає. Однак у реальності це не завжди так. Від політика на практиці, зазвичай, ніколи не чекають реалізації загальнонаціональних інтересів. Під «політиком» радше мають на увазі людину, що обслуговує приватні інтереси. У кращому випадку – це інтереси партії або іншої організації, представником якої він є. Державний діяч – це людина, яка обирає той курс, що враховує інтереси більшості на довгострокову перспективу. Високий статус людини як державного діяча в ідеалі повинен бути пов'язаний із популярністю, яку він отримав завдяки власній діяльності, лідерським рисам характеру, моральній позиції, прийнятим доленосним рішенням тощо. До таких слід віднести Мартіна Лютера Кінга, Джавахарлала Неру й інших [37, с. 126].

По-друге, – це властивості самого рішення, і, зокрема, ступінь структурованості проблеми.

По-третє, інформаційні обмеження. Відсутність релевантної інформації, що надходить через зворотний зв'язок, робить майбутнє будь-якої політичної системи вкрай туманним. На цю обставину звернув увагу Г. Почепцов, який вважає, що саме порушення зворотного зв'язку в СРСР (зокрема, в період правління Л. Брежнєва) привело державу до розвалу, оскільки інформація різного характеру виконує забезпечувальну роль у ході політичного життя [38, с.36].

По-четверте, – середовище прийняття рішення: в умовах визначеності, ризику або невизначеності.

По-п'яте, важливим є час прийняття політичного рішення і взаємопов'язаність рішень: прийняття одиничного важливого рішення може зажадати прийняття сотні дрібних рішень. Великі рішення викликають серйозні наслідки.

По-шосте, ставлення підлеглих до прийнятих рішень. На вибір щодо прийняття рішення впливає на ступінь участі підлеглих у вирішенні проблем, їх схвалення або неприйняття рішення, наявність у них стимулу до досягнення спільної мети, ймовірність виникнення розбіжностей щодо пропонувананих рішень [39, с. 111]. З іншого боку, для тих, хто лояльний до режиму, правителі намагалися створити максимально комфортні умови, щоб ті були вірні їм і надалі. Наприклад, Чингізхан, історія якого вражає по сьогоднішній день, створив імперію, що включала в себе величезну територію від Дунаю до Японського моря, від Новгороду до Південно-Східної Азії. У роки свого розквіту вона поєднувала в собі землі Південного Сибіру, Східної Європи, Близького Сходу, Китаю, Тибету і Центральної Азії. Жоден полководець або завойовник не зміг домогтися більшого. Щоб тримати імперію в підпорядкуванні, Чингізхан гарантував свободу віросповідання, захист прав буддистів, мусульман, християн й індуїстів, заборонив убивство священиків, ченців і мулл. Він також захищав недоторканність посланників й послів, в тому числі й ворожих, незалежно від того, яке повідомлення вони приносили. Історики стверджують, що монгольське суспільство в період правління Чингізхана стало хіба що не демократичним: раб цілком міг піднятися до командувача армією, якщо він виявляв достатню військову доблесть.

Отже, як загальний висновок, зазначимо наступне. Яку б активну роль не відігравала воля в діяльності державного діяча, не можна повністю заперечувати те, що вона детермінована сукупністю об'єктивних умов та суб'єктивних чинників, матеріальними відносинами, в яких людина перебуває. Воля, як спонукальна сила, – це концентрація енергії, яку суб'єкт отримує від суспільства, форма прояву політичної активності, що включає в себе політичну свідомість і поведінку суб'єкта політики, і спрямована, перш за все, на реалізацію інтересів і потреб, пов'язаних з досягненням влади, її утриманням, зміцненням і використанням.

Сутнісною характеристикою політичної волі є здатність політичного суб'єкта через відповідне вольове зусилля послідовно реалізовувати поставлені цілі й завдання в сфері політичного життя, що передбачає вироблення, чітку і ясну артикуляцію політичних вимог і програм, вміння коригувати свої цілі й дії у зв'язку з певними обставинами. Основними мотиваційними чинниками й одночасно смисловим ядром реалізації політичної волі є політичні цінності та установки суспільної та індивідуальної свідомості, політична і правова культура суб'єкта політичної діяльності. Вольові зусилля можуть бути пов'язані з біологічно зумовленими схильностями індивіда. Поряд з цим мотивацію політичних діячів при вирішенні політичних проблем вольовими зусиллями часто спричинюють зовнішні чинники, що свідчить про значне зниження у них ролі внутрішнього морального контролю. Зовнішні мотиви можуть схилити суб'єкта політики на користь рішення, яке принесе миттєву вигоду, але його віддалені наслідки будуть негативними. Тому при прийнятті рішень

необхідно завжди враховувати голос совісті й думати про те, яким чином те чи інше рішення відіб'ється на інших людях. В ідеалі воля активність суб'єктів політичної діяльності повинна обмежуватися не лише моральними цінностями, але й відповідними правилами й нормами. Лише в цьому випадку вона буде відповідати ідеї досягнення суспільного блага.

1. Вико Дж. Основания Новой науки об общей природе наций / пер. с итал. А. А. Губера. Київ: Вид-во «REFLbook»–«ИСА», 1994. 656 с.
2. Макиавелли Н. Государь. Сочинения. Харьков: Изд-во «Фолио», 2001. 656 с.
3. Вебер М. Избранные произведения. Москва: Прогресс, 1990. 808 с.
4. Парето В. Компендиум по общей социологии. Москва: Издательский Дом ГУ ВШЭ, 2008. 511 с.
5. Леонтьев А. И. Психология воли. Вестник Московского университета. Серия 14: «Психология». 1993. № 2. С. 3–14.
6. Крылова М. О. Волевой компонент в структуре личностной беспомощности. Личность в меняющемся мире: здоровье, адаптация, развитие: электронный журнал. 2014. № 3. URL: www.humjournal.rzgmuru (дата звернення: 07.04.2018).
7. Варзар І. Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. Із контекстів минулих літ. Вибране в концептуальних і мемуарних вимірах. Київ: Вид-во «ФАДА-Лтд», 2003. Кн. 1. 593 с.
8. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования: монография. Москва: Наука, 1966. 451 с.
9. Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции: учеб. пособие. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 208с.
10. Селиванов В. И. Волевая регуляция активности личности. Психологический журнал. 1982. Т. 3, № 4. С. 14–25.
11. Miller J. Rousseau: Dreamer of Democracy. Hackett Publishing, 1984. 272 p.
12. Linz J., Stepan A. Levels of Socio Economic Development Theory. JHU Press, 2011. 504 p.
13. Макклелланд Д. Мотивация человека. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 672 с.
14. Вострокнутова Т. Ф., Вострокнутов Е. С. Мотивационные факторы политического поведения личности. Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. 2014. № 41. С. 7–12.
15. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1971. 40 с.
16. Лобанова А. Мімікрійні поведінкові практики у системі державного управління: мотиваційна орієнтація. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-34/doc/1/10.pdf> (дата звернення: 14.04.2018).
17. Северухина Д. Д. Мотивация политического участия в связи с политическими убеждениями электората. Вестник Удмуртского университета. Серия: «Философия. Социология. Педагогика». 2014. Вып. 2. С. 5–10.
18. Иванников В. А. Воля. Национальный психологический журнал. 2010. № 1 (3). С. 97–102.
19. Князький И. О. Калигула. Москва: Молодая гвардия, 2009. 272 с.
20. 10 самых жестоких правителей в истории. URL: <https://fishki.net/1648670-10-samyh-zhestokih-pravitelej-v-istorii.html>. Название с экрана (дата звернення: 09.04.2018)
21. Соколов В. А. Реформация в Англии: Генрих VIII и Эдуард. Москва: Тип. Л. Ф. Снегирева, 1881. 546 с.
22. Мельникова К. Доктор смерть. URL: https://lenta.ru/articles/2018/02/18/voodoo_people/ (дата звернення: 14.04.2018).
23. Головченко В. Пол Пот. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське вид-во, 2011. С. 563.
24. Скороход Ю. Каддафі Муаммар. Політична енциклопедія / редкол. Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське вид-во, 2011. С. 308.
25. Кривушин И. В. Жан-Бедель Бокасса. История Африки в биографиях. Москва: РГГУ, 2012. С. 441–447.
26. Пригожин А. И. Патологии политического лидерства в России. Общественные науки и современность. 1996. №3. С. 23–29.
27. Лобанова А. С. Феномен соціальної мімікрії: монографія. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2004. 300 с.
28. Довгерт А. С., Захватас В. М. Цивільний кодекс Франції (Code Civil des Français), Кодекс Наполеона (Code Napoléon). Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та [та ін.]. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6: Т–Я. С. 369–371.
29. 10 добрих речей, які зробили найбільш злі диктатори світу. URL: <https://zamtka.com/10-dobryh-rechej-yakizrobyly-sami-zli-dyktatory-svitu/> (дата звернення: 08.04.2018).
30. Илларионов А. Чилийское экономическое чудо. URL: <https://aillarionov.livejournal.com/445540.html> (дата звернення: 15.04.2018).
31. Чорна книга комунізму. Злочини, терор і репресії. Львів: Афіша, 2008. 707 с.
32. Матвієнко В. Кастро Рус Фідель. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське вид-во, 2011. С. 319.
33. Головченко В. І. Каддафі Муаммар. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) [та ін.]. Київ : Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.
34. Столяренко Л. Д. Психология: учебник. Санкт-Петербург: Питер, 2010. 592 с.
35. Бурдьє П. Социология политики / сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. Москва: Socio-Logos, 1993. 336 с.
36. Савельев С. В. Нищета Мозга. Москва: Изда-во «ВЕДИ», 2016. 200 с.
37. Корнієнко В. Діяч державний. Політична лексика сучасного українського політика і громадянина: енциклопедичний словник-довідник / укладач В. М. Піча. Львів: Вид-во «Магнолія–2006», 2017. С. 126.
38. Грачев М. Н. К вопросу об определении понятий «политическая коммуникация» и «политическая информация». Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: «Политология». 2003. № 4. С. 34–42.
39. Гайдамашко И. В., Сысоев В. В., Конохов Н. И. Психологические детерминанты процесса принятия управленческого решения руководителем. Вестник МГОУ. Серия: «Психологические науки». 2012. № 2. С. 108–112.